

УДК 811. 161. 3

І. У. Сацута

АСАБЛІВАСЦІ СЛОВАЗМЯНЕННЯ НАЗОЎНІКАЎ У СТАРАБЕЛАРУСКІМ ПЕРАКЛАДЗЕ «ГІСТОРЫІ АБ АТЫЛЕ»

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці словазмянення назоўнікаў у старабеларускім перакладзе «Гісторыі аб Атыле». У граматычным плане адбылося спрашчэнне парадыгмаў скланення. У помніку адзначаецца пэўная колькасць традыцыйных, устарэлых форм, а таксама запазычанняў з польскага арыгінала.

У пачатковы перыяд агульнаўсходнеславянскай мовы назоўнікі размяркоўваліся паміж рознымі тыпамі скланення. Пазней у сувязі з разбурэннем старой сістэмы скланення пачала дзейнічаць тэндэнцыя да ўніфікацыі. Яе праяўленнем сталі пэўныя змены склонавых форм, якія прывялі да пераразмеркавання назоўнікаў па прадуктыўных тыпах скланення. Вынікам гэтага працэсу з'явілася сучасная сістэма канчаткаў назоўнікаў. Характар і некаторыя асаблівасці станаўлення новай сістэмы канчаткаў назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду выразна прасочваюцца пры аналізе паасобных склонавых форм мовы старабеларускага перакладу «Гісторыі аб Атыле».

У назоўным склоне адзіночнага ліку назоўнікі мужчынскага роду незалежна ад старажытнага тыпу скланення адзначаны ў старабеларускім перакладзе з атрыманым у спадчыну ад агульнаславянскай эпохі нулявым канчаткам: *єх^а до него Дэтрыкъ авы з нимъ поради^а* [1, с. 107]; *вди^а ге^аманъ былъ забитъ* [1, с. 113]; *бы его Ма^асъ и зброю ѿбиралъ* [1, с. 119]; *Гаръдэры^а король кгэпидо^а велми мо^аны^а и валє^аны^а* [1, с. 123]; *леж^а межы тыми мѣ^ацы гдѣ с^а Рэ^аи Дѹна^а почи^анає^а* [1, с. 125]; *што бы за щ^аѣ ємѹ на во^ане бо^ашбєцалъ* [1, с. 135]; *Тэвдорыко^асынъ ... секъ с^а с ними мѹжне* [1, с. 149]; *не бачыте и^а ѿвєсь лю^ав неволѹ и маєтнѹсти* [1, с. 171]; *за такѹ злоствивѹ ѿчыно^а справє^аливѹ сѹ^абожѹ* бѹдєть ждати [1, с. 173]; *рокъ, которого Атыла шбѹры^а с^а на вѣло^акѹю зє^алю, бы^аш^а нарожє^аи^а божого чотырыста п^адєс^аты^а* [1, с. 187]; *бѹсє^а на верхѹ нѣ^акоторое высокое вежы гнє^адо мѣ^а* [1, с. 191]; *Атыла ... жд^а часѹ, авы скоро бы шгонъ ѿтихъ* [1, с. 191]; *конъ ... не маючы в собѣ ж^аи^анѹ ѿпережаючє хоробы знакѹ наглє зд^а* [1, с. 207]; *дѣдъ его по ш^ацѹ бы^а жы^а* [1, с. 209].

Асаблівасцю, характэрнай для старабеларускай пісьмовай мовы, з'яўлялася спарадычнае напісанне ў некаторых перакладных помніках рэлігійных і свецкіх жанраў XV–XVII стст. паасобных іншамовных слоў мужчынскага роду, пераважна ўласных імён, з канцавым лацінскім *-усь/-юсь* [2, с. 16]. Такія ўтварэнні характэрны і для старабеларускага перакладу «Гісторыі аб Атыле», дзе яны паявіліся пад уплывам польскага арыгінала: *сторожѹ... де^ажалъ с тоє стороны Дѹнаѹ не^аки^а Матэрнѹ^а* [1, с. 107]; *новина пры^ала, и^а Тэ^ашзы^асъ цєс^аѹмє^а* [1, с. 121]; *Эцы^асъ... ѿмысли^а... споко^аны^а живо^а вести* [1, с. 129]; *тотъ тогды кды Гоноры^асъ ѿмє^а вернѹ^а с^а до Рымѹ* [1, с. 129]; *Аэцы^асъ... посла^а тогды по^алы до него* [1, с. 131]; *Королємъ былъ Мэронэ^асъ* [1, с. 137]; *Трокгѹсъ Помпэ^асъ пишєть ижъ тѹю землю... названо... Ишпаниєю* [1, с. 137]; *Которы^а сло^а Дѹпѹсъ ѿлєкнѹвши с^а рє^алъ* [1, с. 161]; *В то^а часъ Этэрє^асъ сѹ^а корола д^акгєльско^а почалъ с^а старатъ в малъжє^аство ш ѿршѹлю* [1, с. 175]; *Эѿзєби^асъ прыкладаєть до того шдинъ ро^а*; параўн. польск. *Euzebius przykláda do thego ieden rok* [1, с. 187]; *Атыла ѿродилъ с^а бы^а того дна, которого Јули^асъ цєс^аѹ*; параўн. польск. *Atylávrodzil sie był tego dnia, kthorego Juliusz Czesarz* [1, с. 534]. У абодвух перакладах фіксуецца ўсечаныя формы, у якіх у выніку

марфалагічнай адаптацыі іншамоўных слоў да ўласных лексем запазычаныя суфіксы адпалі: *Дэтрык* і *Матэрн* *бўдучы непамалу засмічоны, мыслили в томъ и дни и нocy*; параўн. польск. *Detryk u Matern, będąc niepomalu zaś tęczeni, myslili o thym w ednieu w poczu* [1, с. 460]; *По Тэвдозиѣсе на Цэсаство наступи Маттиа*; параўн. польск. *Po Teodozy usiená Cesárstwo nástąpił Márcyan* [1, с. 468].

Назоўнікі ніякага роду з асновай на **ǫ* зафіксаваны ў назоўным склоне адзіночнага ліку з канчаткам -*ǫ/-e(-ə)*, з канчаткам -*o* ўжываюцца таксама назоўнікі з былой асновай на зычны: *недалеко было мѣсто, которое звано Потѣцыана* [1, с. 107]; *сѧ вже сѧнцѧ хилило къ вѣчорѧ* [1, с. 111]; *мало не все поле было криваво* [1, с. 115]; *мѧвнѧе было с косматыѧ скѧ* [1, с. 121]; *повѣтрѧ тихое было, и небо пасно* [1, с. 123]; *збѣреѧ Рэмѧ и смерть некажого аѧ сѧ по каталанѧскоѧ битве стала* [1, с. 127]; *два разы того року было за мѧвнѧе мѧвсеца, ...небо сѧ кривавыми вороты шѧворыло* [1, с. 139]; *сѧ вѧвѧкое шѧвѧсѧ мовенѧе стало* [1, с. 145]; *тогда сѧ стало великое всѧ кликанѧе и верещанѧе кѧ небѧ идѧчое* [1, с. 205].

Рэдкія ў старабеларускім перакладзе назоўнікі з асновамі на **n* заканчваюцца ў назоўным склоне адзіночнага ліку -*а*: *дошли были аѧ до корола бѧтыѧкое стороны которомѧ было има Мирама* [1, с. 129].

У родным склоне адзіночнага ліку ў агульнаўсходнеславянскай мове дапісьмовай эпохі назоўнікі мужчынскага роду асноў на **ǫ* мелі выключна канчатак -*а/-я*. Аднак ужо ў самых ранніх пісьмовых помніках назіраецца ўздзеянне на іх асноў на **и* і з'яўленне канчатка -*и/-ю*. Тэндэнцыя да замацавання старога ці новага канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду роднага склону мае месца і ў старабеларускім перакладзе «Гісторыі аб Атыле». Сфера размеркавання іх тут, як і ў іншых помніках, у значнай ступені залежала ад прыналежнасці назоўнікаў да пэўных граматычных катэгорый і семантычных груп.

З канчаткам -*а/-я(-а)* ужываюцца імёны людзей, назвы асоб па адміністрацый-ных пасадах, роду заняткаў, сацыяльным становішчы, сваяцкіх адносінах, духоўных якасцях, назвы пабудов, жывёл і г.д.: *тамъ справѧшы жоѧнеры свое ѧдарыли знагла а беѧ вѧсти в поѧчocy на Матѧна и на Дэтрыка* [1, с. 109]; *ѧчынѧли шѧроѧныѧ а страѧливыѧ шѧкрыкъ вѧючы по воѧскѧ в бѧвны стрѧляючы здалека на неѧрыѧтелеѧ* [1, с. 115]; *шѧное раны блиѧною и стрѧлы половицѧюѧ цѧсара в совѧ свѧдѧцѧтво далъ* [1, с. 115]; *за сполныѧ всѧ зазволѧемѧроку шѧ нароженѧа сына божого чотыры ста первого шѧрали Королеѧ* [1, с. 117]; *велироѧтроѧныѧ и хитрыѧ, в биѧве всего догладаючыѧ, часомъ мѧѧного жоѧнера, часѧ спраѧного гѧмана повѧности досѧ чынечы* [1, с. 117]; *за бога хвалили Ѣвиѧа, Марса, Мѧркурыѧша и Вѧнѧса* [1, с. 121]; *в тотъ часъ з великою силою хотѧл сѧ до Аѧцѧѧса и Тѧвдѧрыка прилѧчити* [1, с. 127]; *згинеѧемъ геѧмана неѧрыѧтельского ... сѧ себе тѧшилъ* [1, с. 139]; *А Ѣаѧкѧивѧа корола... в сереѧнемъ гѧфе поставѧли* [1, с. 147]; *ѧгроѧе з лѧкоѧ ... неѧрыѧтелеѧ конѧ и людеѧ много раѧ задаѧли* [1, с. 147]; *Тразыѧмѧдоѧ шѧтеѧ ... шѧ неѧкѧторѧ игрыѧа скрѧчѧныѧ с конѧ на землѧ быѧ в битѧе потоѧтѧныѧ* [1, с. 147]; *Тразыѧмѧдѧ Тѧвдѧрыка шѧца своего смеѧти велиѧ жаѧючѧназѧтреѧ ... ѧчѧниѧ емѧ з великою почеѧтностью ѧко королеѧи шѧхѧ* [1, с. 149]; *прѧто казаѧши всѧ выѧти ѧчѧниѧ до Тразыѧмѧда рѧчь тыѧи словы* [1, с. 153]; *реѧлъ, хѧѧ сѧ биѧчѧви бога моего шѧрѧть* [1, с. 161]; *або повѧноѧю А ѧкладностью шѧного биѧсѧпа бѧдѧчы звѧѧжѧныѧ, ...не ѧчѧниѧшы жаѧное шѧкоды и крѧвды никѧмѧ, ...з мѧѧта выѧхѧ* [1, с. 161]; *Казаѧ потомъ браны местѧскиѧе шѧворыѧть А держѧчы поѧ нимъ конѧ за поводы з великою ѧчѧтивѧстью вѧводиѧ* [1, с. 161]; *ѧго звано ѧюпѧ то ѧѧ волѧкъ чѧловѧкъ свѧтоѧлиѧого жѧвѧота* [1, с. 161]; *Тотъ зѧ Ѣѧтропѧю сѧстрою своѧ*

ёю панё^акою, ешчэ з молоды^а лѣтъ до кляштора даною, ... ўстави^ане са молі^авами ба-
вили [1, с. 163]; Але са на вси^а сrojыли, и на ты^а которые са были до костела
зобра^а [1, с. 171]; заручы^а еє за Этэредса [1, с. 175]; са^а Атыла абы мо^а вѣдати
што са по вси^ахъ краиннахъ свѣта дѣе^а постанови^а на чотыро^а мѣ^аахъ пос^аты
[1, с. 179]; Панове прѣне^ашыє рымскіє... шли до Два папежа [1, с. 197]; Атыла...
неіакого Зовара во^аска своего Ге^амана шбра^а, которы^а вѣ^ашы немалую часть
во^аска тагну^а до Апүли [1, с. 197]; посла^а до Вале^атыяна брата еє посла своего
[1, с. 203]; в гробе про^ако^а его поховано на долине Кэазо недалеко в^астольпа
камен^а [1, с. 205].

Па паслядоўнасці захавання старых форм да адзначаных назоўнікаў набліжа-
юцца геаграфічныя назвы, аднак для асобных назоўнікаў фіксуецца толькі новы канча-
так: то^а тогды... положы^а са недалеко в^а Дунажк^а полу^анево^а стороне [1, с. 107];
рекою проти^а воды прыехала до Кольназ великою радо^аю [1, с. 175]; але половицу
тоє стрелы... до Рымү бы^а зъ собою зане^а [1, с. 115]; Тамъ зоставившы корабли и
и^ашэ спраты шла пѣша до Рымү [1, с. 175].

Асаблівасцю гэтай групы назоўнікаў у старабеларускай літаратурна-пісьмовай
мове з’яўляецца тое, што ўжываліся яны звычайна з прыназоўнікамі і адлюстроўваліся
часцей за ўсё ў помніках рэлігійных і свецкіх жанраў. Відаць, таму колькасць напісан-
няў аналагічных слоў са старым канчаткам тут некалькі большая ў параўнанні з іншымі
прадметна-тэматычнымі разрадамі, хоць унутры самой групы яны паступова замяняліся
напісаннямі з новым канчаткам [2, с. 22].

Стары канчатак з’яўляецца адзіным у назвах месяцаў: ўме^а петна^ацатого дня
ма^аца [1, с. 205]. Ён захаваўся нязменна на ўсім працягу развіцця старабеларускай мо-
вы ў помніках розных жанраў.

Канчатак -і/-ю ў старабеларускім перакладзе маюць назвы з’яў псіхічнай дзей-
насці чалавека: абы^амы ... для страху смерти не в^астүповали [1, с. 165]; коли его
ш^арали короле^а мѣл^а дванадц^а лѣт што е^ат проти^а разүмү [1, с. 207];
аддзяяслоўныя назоўнікі, якія абазначаюць разнастайныя апрадмечаныя дзеянні: То е^ат
земя перее^адү [1, с. 109]; Атыль^а... бы^а середне^а ўзростү, ...походү го^адого
[1, с. 117]; абы его чоты^а насильне^ашыє народы в^асходү сло^аца пэръсове,
в^азаходү висикготове ... встерегли са [1, с. 123]; на тотъ часво^аска егобыло пать
кротъ сто тисече^а до бою люде^а го^аны^а [1, с. 125]; и^ано може^а што славы достать з
үпорү а з неро^амылности [1, с. 155]; аднаскладовыя канкрэтныя назоўнікі: з кгрү^атү
выве^анүшы, ... тагну^ал з во^аско^а до Ко^астанцэн [1, с. 127]; жадэ^а чоловѣк^а до бо-
роненьа мүрү пристүпити не смѣл^а [1, с. 161]; назвы розных адцягненых паняццяў:
за нашо^авѣкү бү^акү^ады^ачыками зовү^а [1, с. 127]; хотечы и^а... до сполного покою...
привести, мѣчъ свои тепер в рүки твои дал [1, с. 135]; два разы того року было
за^амѣньє мѣсеца [1, с. 139]; са^а ча^а а снадности до^аточе^ата волное би^авы иска^а
[1, с. 145]; Валами^а с правого рогү зъ вострокготами Эцы^аса ры^аски^а чольне^ашы^а
лю^а встре награвалъ [1, с. 147]; Атыла... довѣда^ашыса в^а шпѣкго^аўмыслү тразн-
мүнъдого... при^ава^а до себе свои^а жо^анеро^а [1, с. 149]; та^а ўчыни^ашы водле звычайо
народүсвоего Ма^асови шфары и иншыє ш^аходы... вытагну^а з во^аскомъ до дүгн^а
фра^ацү^аки^а мѣ^ат [1, с. 159]; Атыла мѣл^а ўмереть року вѣкү своего па^адеса^а
шо^атого [1, с. 205]; назоўнікі са зборным значэннем: пе^аве^а чере^а Дүна^а ве^анүли са до
своего шбозү [1, с. 111]; ко^ады^а шбачыти мо^а мү^аство шбо^ага людү [1, с. 111];
ро^аказал тогды вси^а шнымъ грүбого народү краинна^а... абы е^амү послү^аны бы^а [1, с.
119].

У родным склоне адзіночнага ліку назоўнікі з асновамі на *с пад уплывам назоўнікаў ніякага роду з асновамі на *ѡ ўжываюцца ў помніку з канчаткам -а і без суфікса: *дѣти и дѣвоѣки плакали, кричали голоѣ до неба выносецы* [1, с. 173]; *спеваѣ коєсь з неба слыхано* [1, с. 173]; *голова хота ѡ тѣла ѡ пала* [1, с. 173]; *нѣкоторые хлопи зъ села... люди зродилвые и дужого тѣла... чынили штуки дивные* [1, с. 193].

У родным склоне адзіночнага ліку назоўнікі жаночага роду асноў на *ā ўжываюцца з атрыманым у спадчыну ад агульнаўсходнеславянскай мовы канчаткам **-ы/-и**: *зане^Аба^Бшы зброн^И иwbозу^У почали ўтекати* [1, с. 109]; *ўгрове ча^Тю с пора^Жки прошлое нocy...смѣле проти^Бко непрыятелю шли* [1, с. 111]; *Атыльа... бы^І... головы во^Але инъшы^Х чло^Нко^Б поме^Оное, ...бороды рѣдъкоє, ...руки хи^Ст^Ккоє и мѣ^Жное* [1, с. 117]; *Много людє^Н з далеки^Х краи^Н до него сѧ з добреє волн^И своеєзъє^Ждчало* [1, с. 125]; *проти^Б немецкое напе^Ове^Н а пото^М и фра^Нцуское зє^Мли шаблю поднесъ* [1, с. 125]; *все будова^Е для швороны ўчыненое каза^І показити* [1, с. 127]; *Жикгимо^{ИТ} ко*

роль бѹдучы на то^т часть шное зѣ^{ли} панѡ^н не далеко ш^тмѣ^ста ... на^а Рѣномълежащѡ^ѣ, з велики^и во^сско^н дорогѹ емѹ зашѡ^ѣ [1, с. 127]; бы сѧ крѣ^ѣды шное порѣ^жки помстити могѹ [1, с. 181]; па^нство ры^иское водѣ воли свое^ѣ нае^ждчали [1, с. 183]; жадное и^ншое надѣ^ни здоро^ѣа не мѣ^{ли} [1, с. 191].

Асаблівасцю ў скланенні гэтай групы слоў можна лічыць тое, што апошні галосны асновы *и* замяняецца галосным *е* (э, ѣ): тагну^ѣ з во^сско^ндо Ко^нстанцѣ^н [1, с. 127]; трэтью часть во^сска своего до Ишпанѣ^н бы^ѣ посла^ѣ [1, с. 137]; Францѣ^н немалѹю часть... по^ѣ нашы^ѣ панова^ѣемѹ сѹть [1, с. 183]; ѹтекли были до некоторое вы^ѣпы недалеко ш^т Аквилѣ^н [1, с. 187].

Той жа канчатак, што і назоўнікі жаночага роду, у родным склоне адзіночнага ліку маюць назоўнікі мужчынскага роду: ѹ Атыли и ѹв ѹгрьѡ^ѣ бы^ѣ в ласцѣ [1, с. 129]; И привели его до Атыли [1, с. 133].

Канчатак *-и* ў родным склоне адзіночнага ліку быў характэрны таксама для назоўнікаў з асновамі на *ї і на *ы. ѹдарыли знагла а бе^ѣвѣ^ѣсти ш по^ѣночы на Матѣ^ѣна [1, с. 109]; указалъ бы по собѣ^ѣ неаки^ѣ зна^ѣскро^нности, по^ѣстагливости и справѣ^ѣдливѡ^ѣти [1, с. 123]; ш^ѣно може^ѣ што славы достать з ѹпорѣ^ѣа з нерѡ^ѣмы^ѣлности [1, с. 155]; вси были шѡ^ѣбливѡе цноты и чыстости [1, с. 175]; великое крѡ^ѣи и лю^ѣское и ко^ѣское было пролитѣ [1, с. 147]; есте вы ш^ѣпра^ѣдивы^ѣ а мѹжны^ѣ жо^ѣнерѡ^ѣкрѡ^ѣви далеко ш^ѣродили [1, с. 171].

Для назоўніка з былой асновай на зычны *матн* ў родным склоне характэрна форма з суфіксам *-к-* замест былога *-ѣр-*: его приведѣно до цѣсара за радою Плацѣ^ѣдѣн матки [1, с. 129].

У давальным склоне адзіночнага ліку назоўнікі жаночага роду з асновай на *ѣ маюць канчатак *-ѣ-и*. Которѡѡ идѣть шдѣ Тисы реки а^ѣ до другоѣ реки Танѡ^ѣ кѹ по^ѣно^ѣно^ѣсторѡ^ѣне [1, с. 119]; а его дѹхѹ, на^ѣхненью и воли мѹшѹ быти послушѡ^ѣ [1, с. 167]; такѹ много панѣ^ѣ дали и^ѣѹршѹли в товарѹ^ѣство [1, с. 175]; подѡ^ѣна ре^ѣ ѣ^ѣт кѹ вѣ^ѣре [1, с. 177]; а пото^ѣмъ вѣ^ѣлетѣ^ѣ кѹ горѣ [1, с. 187]; шгледѣ^ѣли сѧ были на всѡ^ѣкнѣ потребы ... кѹ шборѡ^ѣне ме^ѣта [1, с. 187].

Аналагічна афармляецца давальны склон назоўнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку з асновай на *ѣ: королю Атыли добровѡ^ѣне сѧ по^ѣдали [1, с. 125]; не^ѣцы на шнѹ часть Атыли послушѡ^ѣни были [1, с. 147]; все тобѣ^ѣ тако слѹзѣ бо^ѣжѡмѹ... послушѡ^ѣно бѹдѣть [1, с. 161].

Назоўнікі жаночага і мужчынскага роду з асновай на *ѣ маюць у вінавальным склоне адзіночнага ліку спрадвечны канчатак *-ѹ-ю*: Ѣѹбѹсѹю землѹ, Ахѹю, Трацѹю и Мацѣ^ѣдоннѹ ѹ свое^ѣ вла^ѣности мѣ^ѣлѹ [1, с. 107]; в людѹ Ѣѹѡскомѹ великѹю порѣ^жкѹ чынили [1, с. 111]; половницѹ тоѣ стрелы... до Рѹмѹ бы^ѣ зѹ собою занѣ [1, с. 115]; шѣрали короле^ѣ Атылѹ [1, с. 117]; бы его Ма^ѣсѹ ѹ зѣроѹ ѡбиралѹ [1, с. 119]; Бѹдѹ брата своего переложѹ надѹ Ѣсеѹ шноѹ кранноѹ [1, с. 119]; на тѹю во^ѣнѹ готова^ѣа новина пры^ѣла [1, с. 121]; з велики^и во^сско^н дорогѹ емѹ зашѡ^ѣ [1, с. 127]; то сѧ Атыли на^ѣнадѣ^ѣю прыдало [1, с. 131]; ко^ѣтѡѣ за давны^ѣ часѡ^ѣ ш^ѣнесли были ш^ѣѢгровѹ крѡ^ѣвѹ [1, с. 131]; ѣсмо мѣ^ѣли іакѹю надѣ^ѣю шборѡ^ѣне^ѣа [1, с. 137]; Ѣѹтропнѹ... з велики^и плачѡ^ѣ похѡвали [1, с. 173]; шныѣ дѹжыѣ тѣ^ѣла... сѧ бо^ѣздѣ^ѣ на жо^ѣне^ѣсѹю працѹ ни^ѣли на кѹкглѡ^ѣство згодити могѹть [1, с. 193]; проси^ѣ абы емѹ да^ѣ в ма^ѣже^ѣство Гонорѹю сѣстрѹ своѹю в посагѹ половницѹ панства своего [1, с. 203].

Форма назоўнікаў жаночага роду на *ї ў вінавальным склоне адзіночнага ліку супадае з формай назоўнага склону і мае нулявы канчатак: частью мо^ѣю ча^ѣтѹ тѣ^ѣчерезѹ пода^ѣѣ подѹ своѹю мо^ѣ подѣ^ѣбили [1, с. 113]; Жо^ѣнеры его мѣ^ѣли бронѹ с тѡ^ѣтѡ^ѣскоезѣ^ѣли прынесѣнѹю [1, с. 121]; до фѣ^ѣрѣ^ѣцѹско^ѣ земли прытагнулѹ

БОЛЬШЪ ДЛА ТОГО АБЫ КОРОЛЕВЪ И НАРОДОВЪ ПРЫАЗНЬ НИЖЛИ НЕПРЫАЗНЬ СОБѢ ЗЪЕДНАЛЪ [1, с. 131].

У творным склоне адзіночнага ліку назоўнікі жаночага роду з асновай на *ā і на зычны ўжываюцца з канчаткам -ою/-ёю (-эю): *са та^а стали ѿ людє^е пото^аныхъ памє^ткою* [1, с. 113]; *стреляючи здалека на нерыпатела ро^зною бронею мешали и^и гүфъцы* [1, с. 115]; *до Конста^атынопола з надѣєю звитє^нства прыближа^а са* [1, с. 121]; *ѿгрове ѡ^т гэт^аманѡ^ѡ тэѡдозыѡсовы^ѡ ѡдною би^твою были звитажоны* [1, с. 121]; *вы за моєю справою проти^ѣ ниѣ вытѣ^анете* [1, с. 145]; *тую землю которюю пере^а ты^и Иберыєюѡ^ѡ Ибэра звано, на^звано ѡ^т И^шпала И^шпаниею* [1, с. 159]; *Тотъ зъ Эѡтропею сестрою своею панє^нкою ... ѡстави^ине са моли^твами бавили* [1, с. 163]; *за его хорүгѡюсмѣле по^ддүть* [1, с. 185]; *мещаны позабива^а, мѣсто збүры^и и з землею зровналъ* [1, с. 197]; *ѡшула назадъ еде^т зъ ма^ткою и з сестрою Флюре^нтыною* [1, с. 175]; *почали бүдовать тоє мѣсто, которое теперь Венецю зовүть* [1, с. 203].

Выпадкаў ужывання скарачанага канчатка -ої/-ей у разглядаемым помніку не сустракаецца, як не сустракаецца гэты канчатак і ў іншых помніках старабеларускай пісьменнасці, хоць Я.Ф. Карскі пісаў, што з’яўленне яго ў беларускіх крыніцах адзначаецца ўжо з XV ст., аднак ілюстрацыйнага матэрыялу на гэту з’яву ён не прыводзіў [2, с. 53].

У творным склоне адзіночнага ліку канчатак -ою маюць таксама назоўнікі мужчынскага роду цвёрдай разнавіднасці з асновай на *ā. Назоўнікі мяккай разнавіднасці набылі ўжо форму старых асноў на*ō: *только самъ вже бы^и з братомъ Бүдою зо^ата^а* [1, с. 117]; *з радо^{ст}ю и з великою коры^тюзъ Атыле^н вернүли са до Ыка^нбрыен* [1, с. 121]; *то^т замо^к и мѣсто еше и тепе^р Бүдою зовүть albo Бүдзыне^н, а нѣмцы Эцэльбү^ркгъ, то есть замо^к Атыли^н* [1, с. 179]; *замо^к шны^и ... каза^а бы^и Атылемъ прозвати* [1, с. 179].

Назоўнікі жаночага роду з асновай на *ī і на *y выступаюць у творным склоне адзіночнага ліку з найбольш пашыраным у старабеларускай пісьменнасці канчаткам -ю, пры гэтым даволі часта апошні зычны або група зычных асновы выносяцца над радок: *немалюю часть неме^нкое зе^нли по^д своею вла^нно^{ст}ю мѣлѣ* [1, с. 107]; *частью мо^нюча^{ст}ю тэ^ж черезъ пода^не подъ свою мо^н подѣбили* [1, с. 113]; *з радо^{ст}ю и з великою коры^тю зъ Атыле^н вернүли са до Ыка^нбрыен* [1, с. 121]; *тою рє^ню иказалъ бы по собѣ нѣпак^н зна^к скро^нности* [1, с. 123]; *зброн ваши кро^ню скропленные игледаете* [1, с. 145]; *Тразими^ндъ Тэѡдорыка ѡ^тца своего сме^нти велии жа^нүючи ѡчыни^и емү з великою поче^{ст}ностью тако королеви ѡ^хѡ^а, на што ѡгрове з обозүсвоего гледели* [1, с. 149]; *сме^нть ѡ^тцовъскюю ѡго^рскою кро^ню иплатили* [1, с. 149]; *мѣста збүрывшы все мо^нцю подъ свою мо^нцю подбиваетъ* [1, с. 161]; *бүдүчызвитажоны кро^ню костью чоловѣчою вѣры которюю вы^ннали ѡ^тстүпать* [1, с. 167]; *та^к шнаи статэ^ннаи невѣста жо^ннера спро^нного спросно^н хүти сме^нтю своею ѡшла* [1, с. 193]; *пере^а его сме^нтью на два^аца^ть дни^и комэту кү всходү сло^нца видєно* [1, с. 207].

У месным склоне адзіночнага ліку назоўнікі жаночага роду з цвёрдай асновай на *ā і на зычны маюць канчатак -е (-э): *Положили са шбозо^н в долине Та^ннокъ* [1, с. 111]; *Мүжне собѣ в би^тве почина^н* [1, с. 111]; *мѣсте^нка которые емү на дорозе были... боронено* [1, с. 129]; *ѡв үгро^н бы^и в ласцэ* [1, с. 129]; *же шбои сторона до^нго ѡднакое щастье в би^тве мела* [1, с. 149]; *и твое^н громаде ѡ^т страхү дрыжачо^н радн^и* [1, с. 167]; *не могли... стрэлына тетиве положить* [1, с. 195]; *досыть мѣли на то^н славе* [1, с. 201]; *ипү^нтившы тую ча^{ст} короле^нства котораи по ма^тцэ на*

него прыходила до тата^рское земли за ро^к ве^рну^а са [1, с. 209]; хто бы што далє^н ш справѣ ѿго^рскихъ вѣдати хотѣ^а неха^н въ ихъ кро^вницѣ чытаєть [1, с. 209].

У месным склоне адзіночнага ліку пры мяккай аснове назоўнікі жаночага роду на *ā, на *ī і на *i̯ выступаюць з канчаткам -и, з канчаткам -ы – пры зацвярдзелай: Кгды то Тешдорыковн по про^жницы поведано, послове не справѣшы ничого ве^рнулнса [1, с. 131]; набольше^н въ вѣры а в милости кѹ немѹ и кѹ бли^жнемѹ належыть [1, с. 135]; шаблю мою ѿ крви непрямательско^у шгрѣтѹю ... шгледаєте [1, с. 145]; дѣво^укѹ малю^укѹю... ѿ шын собѣ на хѹ^тка^уѿвезала [1, с. 163]; ѿго ѿ вѣре а в милости вы^гнавають [1, с. 169]; Всѣвшы тѣды ѿ Базылен ѿ корабль Рэн^мъ рекою дол^ѣ ехала до Кольна [1, с. 175]; хто з ва^с не мѣлѣ рѣкѣ ѿ крви [1, с. 185]; Атыла... в ы^лшы^х свон^х помочє^ннадѣн здорѣ^а не мѣлѣ ш^ано ѿ свое^ндѹжѣ^нти [1, с. 189]; бѹселѣ чѹючы прышлы^хѿпадо^х хотѣлѣ дѣти свон мѣть на во^нности [1, с. 191].

У назоўным склоне множнага ліку назоўнікі нязменна захоўваюць канчатак -и/-ы. же^рди на которыхъ стоѣ^а были золотые [1, с. 119]; дѣти и дѣво^уки плакали крѹчили голо^д до неба выносечы [1, с. 163]; тогда нышы рѣчы спо^ане прындѹ^т [1, с. 185]; шныє краины што день до него са зѣ^жа^ачали свѣта силы и шабли єго не до^знали [1, с. 191].

Па-ранейшаму нязменнымі застаюцца формы роднага склону множнага ліку назоўнікаў на *ā і на *ī: закоро^тки^а ча^з рѹ^к до рѹ^к перешло [1, с. 117]; вси для рыцэр^ьски^х спра^е... королю Атыли доброволне са па^адали [1, с. 119]; послалѣ тогда третью ча^т во^нска своего на пѹ^ттоше^нє грани^н ишпа^нски^х [1, с. 129]; продкове єго зѣ столи^н свон^х ш^тѿгро^б были выгнаны [1, с. 135]; ро^ккоше^н телесны^х занедба^бшы розѹмѹ ишѹ^т [1, с. 135]; черезѣ колко ноче^н виденокомѣтѹ [1, с. 139]; рѣче^н вси^х трѹ^аны^х сполне зноше^нє іакѹю колвѣ^к побѹ^акѹ вамѣ до шказова^а мѹ^жства дала [1, с. 141]; положы^н се бы^н и засе^н пры границѣ ты^х по^б [1, с. 159]; рѹшыло Атыли непомалѹ пла^нливое шное невѣ^ты надзное до ногѣ єго па^ає^нє [1, с. 163]; не для мон^х заслѹ^т, але зѣ вла^тное своеє добро^тливости хотелѣ мене ла^ки своеє а нешшатованы^х добрѣ свон^х ѿча^тникомѣ мѣть [1, с. 167]; нашли десєть пане^н шсѣ^нное чысто^ти и статѣчно^ти [1, с. 175]; Атыла... в ы^лшы^х свон^хпомочє^н надѣн здорѣ^а не мѣлѣ ш^ано ѿ свое^н дѹжости [1, с. 189].

У давальным склоне множнага ліку назоўнікі жаночага роду паслядоўна ўжыты з традыцыйным канчатакам -амъ: справѣ^н твои^н пожыточни быти могу^т [1, с. 157]; жѣ^нере которые праца^н а ѿставичнымѣ справамѣ прывыкли не зничѣ^ннели ѿ прожнева^ю а в покою [1, с. 197]; А да^бшы са и^хпро^зба^н и пла^чѹ ѿвєсть та^к пѣвное звнѣ^жство з рѹ^к ѿпѹсти^н [1, с. 201].

У вінавальным склоне множнага ліку назоўнікі жаночага роду афармляюцца з дапамогай канчатка -ы/-и. Жѣ^неры єго мѣли... ша^бли ѿ боковѣ... бородаы до^гне [1, с. 121]; которые тепѣ^р ш^тменивши и ш^тнавшы нѣкоторые литеры зовѹть Кѣазо [1, с. 135]; зоставившы жоны... тагнѹли до Тѹли [1, с. 139]; трѹ^аности а не^бє^зпечности... мѹ^жны^хсѣ^зцѣмѣ не перемогли [1, с. 141]; та^аѿчыни^лшы водлє звычаю народѹ своего Ма^рсови шфары вытагнѹ^а з во^сскомѣ до дрѹгн^х фра^нцѹ^кки^х мѣс^т [1, с. 159]; абы дѣво^уки выхвала и за мѹ^ж выдала дарова^бшы каза^а са є^ндо домѹ вернѹть [1, с. 163]; люди іако и был^ата мѹсєли єда^т не^звы^лые потравы розмантыє хоробы прыносачыє [1, с. 189].

У творным склоне множнага ліку назоўнікі жаночага роду выступаюць у сваёй спрадвечнай форме з канчатакам -амн. Жѣ^неры єго мѣли ... лѹки зѣ стрѣлами [1, с. 121]; на во^ннѹ са з ни^н стоварышы^л тагнѹчы єго к собѣ ча^тю шбѣ^тницами

[1, с. 131]; *Главу першого своего мужьства та^к великими працами ...на постра^х не-прыятелю учинили* [1, с. 155]; *зъ жонами и з дѣтми до лѣсовъ бли^зскі^х... утекали* [1, с. 163]; *самъ ее руками своими подвигнулъ* [1, с. 163]; *черезъ весь шны^л шлеженьа ча^с устави^лне сѧ моли^лвами бавили* [1, с. 163]; *его прыятели такъ же про^збали ш^т того ш^твели* [1, с. 195].

У месным склоне множнага ліку назоўнікі жаночага роду таксама захоўваюць свае традыцыйныя канчаткі: *А неч^юне въ свои^х справа^х посту^пповали* [1, с. 109]; *Атыльла тогды... бы^л... в рѣча^х рыц^эскихъ учоны^л* [1, с. 117]; *гэбъ такъ на та^рчы та^к на хор^ул^аносн^л ш^ола* [1, с. 119]; *по ты^х праца^х чере^з нѣакн^л ча^с ш^тпочынулн* [1, с. 123]; *в много тр^ано^ста^х и небезпечностахъ глѣдѣ^л ш^о то^л* [1, с. 139]; *положы^л сѧ были и засѣ^л пры граница^х ты^х по^л* [1, с. 159]; *дѣво^ку малю^ккю... ушын собѣ на х^ул^а увезала* [1, с. 163]; *много звнта^жствъ по вси^х зѣмля^х шде^ржа^л* [1, с. 181].

У назоўна-вінавальным склоне парнага ліку зафіксавана ўжыванне назоўніка жаночага роду з канчаткам назоўнікаў мужчынскага роду скланення на *ѡ: *же шбоа^л сторона до^лго шднакое шастье в би^лве мела* [1, с. 149]. Паралельна ў тых жа ўмовах выступаюць назоўнікі назоўнага склону множнага ліку: *вси шбое^л стороны... крѡ^ю змешалисѧ* [1, с. 147]; *руки тымъ волне^лшыѧ мѣла* [1, с. 163]; *двѣ рѣчына во^лне с^уть напре^лне^лшыѧ* [1, с. 185].

Страта парнага ліку характэрна і для іншых склонавых форм: *Была тэды быст^{ра} и великаѧ битва и поражка з обѣ^юсторѡ^л* [1, с. 111]; *Гуфьцэ з об^у сторѡ^л по лѣ^купосту^пповали* [1, с. 147]; *рушыло Атын непомалу^л пла^лливое шное невѣ^лты над^лное до ногъ его па^лне^лѧ* [1, с. 163]; *живота зацного рѣками сѧ своими таргнулъ* [1, с. 173]; *з шбуду^л сторѡ^л великое во^лско положили сѧ шбозо^л* [1, с. 209].

Такім чынам, у сістэме скланення назоўнікаў для старабеларускага перакладу «Гісторыі аб Атыле» характэрны працяг працэсаў, якія намерцеліся і развіваліся яшчэ ў агульнаўсходнеславянскай мове. Гэта страта шматтыпнасці іменнага скланення, уніфікацыя склонавых канчаткаў, асабліва ў множным ліку, разбурэнне парнага ліку і замена яго формамі множнага, страта клічнай формы. Ажыццяўленне гэтых працэсаў на ўсім працягу гісторыі развіцця беларускай мовы залежала ад дзеяння розных марфалагічных тэндэнцый, ад праяўлення разнастайных з’яў на іншых узроўнях мовы, перш за ўсё ў фанетыцы і словаўтварэнні. Як відаць з разгледжанага матэрыялу, у некаторых выпадках справа датычылася ўплыву іншамоўных стыхій.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Золтан, А. «Athila» М. Олаха в польском и белорусском переводах XVI века / А. Золтан. – Ниредьхаза, 2004. – 554 с.
2. Булыка, А.М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 327 с.

Satsuta I.V. The Features of Noun's Inflection in the old Belarusian Translation of the «Attila's history»

The features of the noun's inflection in the old Belarusian translation of the «Attila's history» are considered in this article. There was a simplification of the declination's paradigm in grammatical plan. A certain amount of the traditional, obsolete forms as well as borrowing from the Polish original translation are fixed in the literary monument.

Рукапіс паступіў у рэдкалегію 18.05.2012